

Face forward ...into my home

Face and speech are interlinked. The face speaks.
It talks, and it is the essence of the person that makes this possible
and kick-starts any conversation.
Emmanuel Lévinas, Ethics and Infinity

Μαρίνα Τσέκου και Γιάννης Βασταρδής

Η Μαρίνα Τσέκου είναι Επιμελήτρια Εκπαίδευσης στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ).
(marina.tsekou@emst.gr)

Ο Γιάννης Βασταρδής είναι Φωτογράφος και Ειδικός Θεραπευτής στη Μονάδα Απεξάρτησης 18 Άνω του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής (ΨΝΑ). (snap@livastardis.com)

Αν τα μουσεία μπορούν να αξιοποιηθούν ως δυναμικά πεδία για την πραγματική κατανόηση του κόσμου (Μούλιου 2005), τα μουσεία σύγχρονης τέχνης μπορούν να αποτελέσουν προνομιακά πεδία για τη διερεύνηση, κατανόηση, διαμόρφωση άποψης και, ακολούθως, ανάληψη στάσης απέναντι στην τρέχουσα πραγματικότητα, στα τρέχοντα ζητήματα του σύγχρονου κόσμου. Μείζον κοινωνικό και πολιτικό θέμα σήμερα αποτελεί το προσφυγικό και η κοινωνική ενσωμάτωση των προσφύγων στις δυτικές κοινωνίες. Τι είδους δράσεις μπορούν να υλοποιήσουν τα μουσεία έτσι, ώστε να συμβάλουν ενεργά τόσο στην ουσιαστικότερη κατανόηση του ζητήματος όσο και στην ενίσχυση των ευκαιριών για συμμετοχή των προσφύγων στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή του τόπου υποδοχής τους;

Στο σύντομο αυτό άρθρο παρουσιάζεται το διαδραστικό, συμμετοχικό πρόγραμμα Face Forward ... into my home και η ομότιλη έκθεση που ακολούθησε, τα οποία πραγματοποιήθηκαν με τη συμμετοχή 20 προσφύγων που έχουν έρθει πρόσφατα στην Ελλάδα. Το Face Forward ... into my home υλοποιήθηκε και παρουσιάστηκε στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) με τον διπτό σκοπό να συμβάλει στην κοινωνική ένταξη της συγκεκριμένης ομάδας, μέσα από την πρόσβασή της στον πολιτισμό, και να ευαισθητοποιήσει το κοινό, μέσα από την ανάδειξη της ανθρώπινης πλευράς του ζητήματος.¹

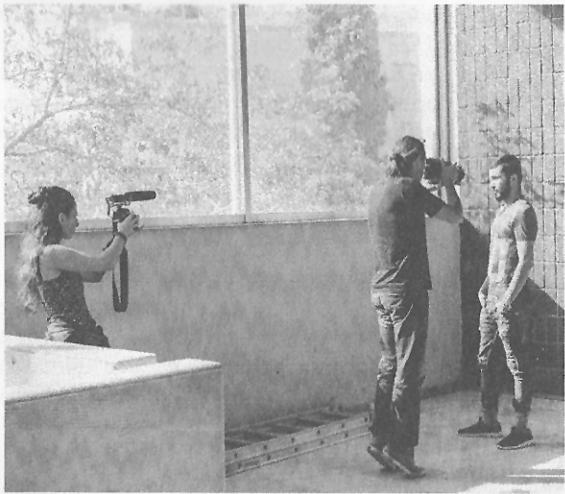
Η άποψη ότι τα μουσεία δεν είναι νήσοι απομονωμένοι, αλλά χρειάζεται να συντονίζονται με τη ζωή εκτός των τειχών τους², διατυπωμένη από την Alma Wittlin το 1970, ηχεί ακόμη και σήμερα ως ιδιαίτερα επίκαιρη. Στο πλαίσιο τής ταχύτατα μεταβαλλόμενης σύγχρονης κοινωνίας, η οποία γίνεται ολοένα και πιο πολυσυλλεκτική και πολυπολιτισμική, τα μουσεία καλούνται να προσαρμοστούν και να επανεξετάσουν τον κοινωνικό ρόλο τους. Οι μεταβολές στη δημογραφική και πολιτισμική σύνθεση των πόλεων αποτελούν τη σύγχρονη πρόκληση στην οποία τα μουσεία καλούνται να απαντήσουν, αναλαμβάνοντας δράση έτσι, ώστε να γίνουν περισσότερο συμμετοχικά και να προάγουν την κοινωνική συνοχή. Εξάλλου, αν τα μουσεία σήμερα δεν αν-

1 Το πρόγραμμα Face Forward ...into my home (www.faceforward.gr) σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε από το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) σε συνεργασία με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), με τη χρηματοδότηση του τμήματος Πολιτικής Προστασίας και Ανθρωπιστικής Βοήθειας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ECHO), στο πλαίσιο του προγράμματος ESTIA.

2 "Museums are not islands in space; they have to be considered in the context of life outside their walls" (Wittlin 1970).

Εικ. 1. Από τις συναντήσεις στο ΕΜΣΤ, κατά την α' φάση του Προγράμματος (φωτογραφία: Θέκλα Μαλάμου)

Εικ. 2. Δημιουργία φωτογραφικών πορτρέτων από τον φωτογράφο Γ. Βασταρδή (φωτογραφία: Vladislav Zukovsky)

ταποκρίνονται στις ανάγκες και στα ενδιαφέροντα διαφορετικών πολιτισμικών και κοινωνικών ομάδων, θα αντιμετωπίζονται από το κοινό ως πολυτελεία που απευθύνεται στους λίγους προνομιούχους.

Στην τέχνη κάθε εποχής, ως πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας, ανιχνεύονται πτυχές και αναδεικνύονται όψεις της πραγματικότητας μέσα από τη συμβολική, γι' αυτό και βαθιά κριτική, γλώσσα της. Οι σύγχρονες κρίσιμες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, η συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών και ζητήματα όπως ο πόλεμος, η βία, η καταπίεση, οι

δικτατορίες, οι πρόσφυγες, οι διαικρίσεις, ο αποκλεισμός και η φτώχεια, απασχολούν τους σύγχρονους καλλιτέχνες, οι οποίοι με το έργο τους ελέγχουν, παίρνουν θέση απέναντι σε αυτά και, συχνά, αναδεικνύουν την άλλη όψη, ανοίγοντας τον δρόμο στον διάλογο, την επαναθεώρηση ή και την επανατοποθέτηση σε παγιωμένες αντιλήψεις.

Το πρόγραμμα Face Forward ...into my home αξιοποίησε αυτά τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης τέχνης και προσκάλεσε σε διάλογο ανθρώπους από άλλες χώρες οι οποίοι έχουν έρθει πρόσφατα ως πρόσφυγες στην Ελλάδα και πλέον ζουν στην Αθήνα. Το Πρόγραμμα δεν αποσκοπούσε μόνο στο να διευκολύνει την πρόσβαση στην τέχνη και στον πολιτισμό μιας ομάδας συμπολιτών για τους οποίους εκ των πραγμάτων, στην παρούσα φάση της ζωής τους, η επίσκεψη σε ένα μουσείο δεν μπορεί να αποτελέσει προτεραιότητα της καθημερινότητάς τους. Βασική επιδίωξή του ήταν και να καταστήσει τους συμμετέχοντες πρόσφυγες ενεργούς συμμέτοχους στον διάλογο πάνω σε θέματα που απασχολούν κάθε σύγχρονο πολίτη, κάθε άνθρωπο. Πρόκειται για τον διάλογο τον οποίο η σύγχρονη τέχνη επιδιώκει εν τέλει να ενεργοποιήσει και του οποίου θεμελιακά στοιχεία αποτελούν ο πολιτισμικός πλουραλισμός και ο αμοιβαίος σεβασμός.

Το Πρόγραμμα, στο οποίο συμμετείχαν εθελοντικά και χωρίς επιλογή από τη μεριά των οργανωτών του 20 πρόσφυγες, υλοποιήθηκε σε τρεις φάσεις: στην πρώτη φάση πραγματοποιήθηκε σειρά 12 συναντή-

Εικ. 3. Άποψη της έκθεσης Face Forward ...into my home

Εικ. 4. Άποψη της έκθεσης Face Forward ...into my home (φωτογραφία: Νάντια Παναγοπούλου)

σεων στο ΕΜΣΤ [Εικ. 1]. Σε κάθε συνάντηση, με αφορμή και ερέθισμα για την έναρξη του διαλόγου έργα από τη συλλογή του ΕΜΣΤ, χωρίς να προϋποτίθεται προηγούμενη επαφή και εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη, οι συμμετέχοντες ανασύρουν μνήμες, κάνουν συνδέσεις με εμπειρίες από την προηγούμενη ή την παρούσα φάση της ζωής τους και μοιράζονται με την ομάδα ιδέες, συναισθήματα, επιθυμίες και όνειρα για το μέλλον. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, συντίθενται σταδιακά οι προσωπικές αφηγήσεις ανθρώπων διαφορετικής εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων ή καταβόλων, οικογενειακής και κοινωνικής κατάστασης, ηλικίας, σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου.³

³ Οι συζητήσεις γίνονται στη μητρική γλώσσα κάθε συμμετέχοντος με ταυτόχρονη διερμηνεία σε όλες τις γλώσσες από διερμηνείς που ήταν παρόντες στο χώρο των εργαστηρίων. Επίσης, οι συζητήσεις ηχογραφούνται με σκοπό, στο τέλος, μέσα από τη διαδικασία της απομαγνησφώνησης να συντεθούν 20 κείμενα, οι 20 ανθρώπινες ιστορίες των συμμετεχόντων.

Όπως έχουμε παρατηρήσει στα εκπαιδευτικά προγράμματα και στα προγράμματα για ειδικές ομάδες κοινού, παρότι θεωρείται δυσνόητη, η σύγχρονη τέχνη προσεγγίζεται με μεγάλη αμεσότητα. Τα θέματα που πραγματεύονται οι σύγχρονοι καλλιτέχνες είναι ακριβώς τα θέματα που απασχολούν όλους μας. Έχουν άμεση σχέση με βιώματά μας, με τα οποία μπορεί να γίνει άμεσα σχετική σύνδεση και, επομένως, τα έργα μπορούν να αποτελέσουν ελκυστική αφετηρία για κριτική σκέψη και για σύνδεση της τέχνης με καθημερινές, πολύ οικείες εμπειρίες (Cahan και Kocur 2011). Μέσω των έργων, ο θεατής γνωρίζει τον τρόπο με τον οποίο ο καλλιτέχνης βλέπει και σχολιάζει την πραγματικότητα και έτσι ανοίγεται σε νέους τρόπους όρασής της και πιθανόν σε νέες διεξόδους στις αναζητήσεις του (Τσέκου 2004). Μπορεί να εικφράσει ελεύθερα δικές του σκέψεις, ίδεες, συναισθήματα, χωρίς την απόσταση και το δέος που προκαλούν τα αριστουργήματα της τέχνης παλαιότερων εποχών. Μέσα από αυτή τη διαδικασία τονώνεται η αυτοπεποίθηση, ενώ η αισθητική εμπειρία συνδέεται με τη δημιουργικότητα, τη χαρά και την απόλαυση.

Το σύνολο των αφηγήσεων που προέκυψαν μέσα από αυτή την πρακτική αναδεικνύει έναν πλούτο χαρακτήρων, απόψεων, νοοτροπιών, συναισθηματικών αποχρώσεων και εντάσεων αλλά και τον κοινό πρόγνατο όλων που είναι τα όνειρα για το μέλλον και η βαθιά ανάγκη για επικοινωνία.

Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται το προσφυγικό ζήτημα στις μέρες μας, τόσο μέσα από εικόνες όσο και μέσα από κείμενα, εστιάζει περισσότερο στη σκληρότητα, στην ταλαιπωρία και στην απελπισία. Επιπλέον, τις περισσότερες φορές, η αναφορά στους πρόσφυγες γίνεται μέσα από ανώνυμους αριθμούς, στατιστικά στοιχεία και ποσοστά. Είναι αμφίβολο το κατά πόσο μπορεί έτσι να καλλιεργηθεί ο σεβασμός απέναντι σε αυτούς τους ανθρώπους, η ελπίδα για το μέλλον τους, αλλά και η αλληλεγγύη, η αποδοχή και η κοινωνική συνοχή.

Για τους παραπάνω λόγους, το πρόγραμμα Face Forward ...into my home προσεγγίζει το θέμα διαφορετικά, όπως περιγράφεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στη φράση του Lévinas (1989): «Βλέπω το πρόσωπο, σημαίνει μιλώ για τον κόσμο.»

Με αυτό το σκεπτικό ακολούθησε η δεύτερη φάση του Προγράμματος, η δημιουργία φωτογραφικών πορτρέτων των συμμετεχόντων [Εικ. 2]. Τα πορτρέτα αποσκοπούν να συνεχίσουν και να συμπληρώσουν τις ιστορίες χωρίς αντιφατικά σχόλια και αντιπαραθέσεις και να προχωρήσουν βαθύτερα. Αυτό επιτυγχάνεται έχοντας πια καλλιεργηθεί και κατακτηθεί η απαραίτητη σχέση οικειότητας του φωτογράφου με τον φωτογραφούμενο, μέσα από την προηγούμενη φάση του Προγράμματος. Μέσα από μια τέτοια σχέση, τα πορτρέτα μπορούν να αποτελέσουν ψυχογραφήματα που αποκαλύπτουν

την ιδιαίτερη φυσιογνωμία και ιδιοσυγκρασία του απεικονιζόμενου. Μπροστά στο πορτρέτο, ο θεατής καλείται να κοιτάξει στα μάτια των φωτογραφούμενο και να γνωρίσει βαθύτερα όχι μόνο το απεικονιζόμενο πρόσωπο, αλλά και τον ίδιο του τον εαυτό μέσα από τον άλλον.

Η τρίτη φάση του Προγράμματος περιλαμβάνει την ομότιτλη έκθεση που οργανώθηκε ακολούθως και παρουσιάστηκε στο ΕΜΣΤ. Η έκθεση συγκεντρώνει το υλικό που δημιουργήθηκε μέσα από τις δύο προηγούμενες φάσεις, δηλαδή 20 φωτογραφικά πορτρέτα μαζί με τις ισάριθμες ηχογραφημένες προσωπικές αφηγήσεις των συμμετεχόντων [Εικ. 3]. Η σε μεγάλες διαστάσεις παρουσίαση των πορτρέτων αποσκοπεί στην αποκάλυψη της μοναδικότητας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε προσώπου, τα οποία, μαζί, συνθέτουν τη φυσιογνωμία του σύγχρονου κόσμου. Ο θεατής καλείται να συναντήσει τα πρόσωπα, να ακούσει τη «φωνή» τους και να

διαπιστώσει ότι οι όποιες διαφορές δεν χωρίζουν αλλά, αντίθετα, κάνουν τις κοινωνίες πλουσιότερες [Εικ. 4]. Ακόμα περισσότερο, καλείται να διαπιστώσει ότι, τελικά, οι ομοιότητες, που είναι οι κοινές ελπίδες, οι αγωνίες και τα βαθύτερα συναισθήματα αποτελούν κοινό τόπο στον οποίο όλοι συνυπάρχουμε.

Η επικοινωνία –φυσική και νοητή- και η δυναμική που αναπτύχθηκε μεταξύ των επισκεπτών και των συμμετεχόντων στο Πρόγραμμα ίσως αποτελέσει αντικείμενο μιας άλλης δημοσίευσης. Πάντως, ο βαθύς συμμετοχής μιας κατηγορίας κοινού -των προσφύγων- και η διάδραση που επετεύχθη μεταξύ τέχνης, συμμετεχόντων και επισκεπτών ανοίγουν νέες προοπτικές στον ρόλο τον οποίο το κοινό, ιδιαίτερα το «μη παραδοσιακό», μπορεί να παίξει στη λειτουργία και στις δράσεις του μουσείου. Επιπλέον, δίνουν νέο νόημα στην ιδέα του André Malraux για το μουσείο: ότι το μουσείο είναι «από εκείνα τα μέρη που δίνουν μια υψηλή ιδέα για τον άνθρωπο»⁴. ■

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Lévinas, E. (1989): *Ολόητα και άπειρο*. Αθήνα, Εξάντας.
 Μούλιου, M. (2005): Μουσεία: πεδία για την κατανόηση του κόσμου, Τετράδια Μουσειολογίας 2, σσ. 9-17, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
 Τσέκου, M. (2011): «Η σύγχρονη τέχνη και οι έφηβοι» στο Δ. Καλεσοπούλου (επιμ.) *Παιδί και Εκπαίδευση στο Μουσείο*, Θεωρητικές αφετηρίες, παιδαγωγικές πρακτικές Αθήνα, Πατάκης, σσ. 201-209.

Ξενόγλωσση

- Cahan, S. E. και Kocur, Z. (2011): "Contemporary art and

"multicultural education" στο E. Joo και J. Keehn II (επιμ.) *Rethinking contemporary art and multicultural education*. Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Routledge και The New Museum of Contemporary Art, σσ. 3-16.

- Lévinas, E. (1995): *Ethics and Infinity*. Duquesne University Press. Pittsburgh.
 Wittlin, A. (1970): "A Twelve Point Programme for Museum Renewal" στο G. Anderson (επιμ. 2004) *Reinventing the Museum: Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift*. Cambridge, Mass., The MIT Press, σσ. 44-60.

⁴ Malraux, André. *Το Φανταστικό Μουσείο*. Μτφρ. Νίκος Ηλιάδης, Πλέθρον, 2007, Αθήνα.